

**Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ АРМЯНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Х. АБОВЯНА**

Հումանիտար գիտություններ

№2 (19) 2013

Гуманитарные науки

ՀԱԿՈՐ ԶՈՒՂԱՅԵՑՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ա. Ս. ՎԻՐԱԲՅԱՆ

***Խ. Արովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական
համալսարան***

XVII դ. 60-80-ական թթ. ազատագրական շարժման գործիչների գործունեության մեկտեղման անհնարինությունը շատ բանով կանխորոշեց հայ ազատագրական շարժումների բնույթը:

Այս ժամանակաշրջանում հայ ազատագրական շարժման բոլոր դրսևորումները կապված են Հայոց կաթողիկոս Հակոբ Զուղայեցու անվան հետ, ով իր կյանքի գրեթե կեսն անմնացորդ նվիրեց հայ ազատագրական շարժմանը: Պահպանվել է մի հետաքրքիր նամակ, ըստ որի՝ Հակոբ Զուղայեցին քաղաքական ծրագրեր է ունեցել դեռևս XVII դարի 60-ական թթ.: Այն գրված է Կաթողիկոսի հակառակորդներից մեկի ձեռքով. «Ահա չԱկոբ կաթողիկոսն զիւր եղբօր որդի Մանուէլն սուրբ Սարգսի Պահոցն յղեաց առ Փափն Ֆրանկաց, բազում նշխարք առնելով ընդ իւր՝ զՀռիփսիմեանցն, զԳայիանեանցն եւ զՆախավկային, եւ այլ բազում նշխարք ընծայ Փափին, զի եւ նա գանձս տացէ նմա, եւ սա նաւեալ գնացէ ի Վրաց տուն, եւ զՄանրվէլն օծեացէ թագաւոր Հայոց» [12, էջ 13]: Հակոբ կաթողիկոսի այդ մտադրությունը հաստատվում է նաև Մ.Թերզյանի աշխատությունում. «Հայ կաթողիկ երիտասարդները տարւում էին Պարիզ ուրիշ ազգերի (մայոնի, հոյն) երիտասարդների հետ, կրթում էին այնտեղ եւ իսկոյն հայրենիք վերադարձնում, որպէսզի այնտեղ տարածեն ուժի դէպի Ֆրանսիան: Այս բոլոր երեւոյթները նոր տրամադրութիւններ էին ստեղծում ազատութեան եւ վերանորոգութեան կարոտող հայերի մեջ: Պետք չէ անտեսել նաեւ այն իրողութիւնը թէ վերոյիշեալ Ֆրանսիայի գործակալներու ժամանումէն յետոյ, Յակոբ կաթողիկոս 1666 ին, Ս. Սարգսի պահքի ժամանակ, Սրբգ. Քահանայապետին մօտ կը դրկէ իր եղբօրորդին, Մանուէլը, Ս.Հռիփսիմեանց եւ Գափանեանց նշխարներով» [6, էջ 176]: Դժվար է մինչև վերջ վստահել վերոհիշյալ աղբյուրին, քանի որ նամակի հեղինակը Հակոբ Զուղայեցուն մեղադրում է անգամ Էջմիածնի հարստությունները վատնելու մեջ, ինչը բացահայտ ամբաստանություն է: Հակոբ

կաթողիկոսը եռանդուն գործունեություն է ծավալել Էջմիածնի վիճակը բարելավելու համար: Նա օժտված էր կազմակերպչական բացառիկ ունակություններով և մեծ նպաստ է բերել ազգային կարևոր նշանակություն ունեցող մի շարք ձեռնարկումների:

Հակոբ Զուղայեցու՝ արևմտաեվրոպական երկրների հետ ունեցած հարաբերությունների նոր շրջանը կապվում է կաթողիկ միսիոներներ Ֆրանցիսկոս Պիսկոպի և հայազգի Պետրոս Պետիկի [9, էջ 188-189] անվան հետ: Այս երկու գործիչների պատմական ասպարեզ մտնելը մեծապես պայմանավորված է քաղաքական այն ծայրահեղ լարված իրադրությամբ, որում XVII դ. երկրորդ կեսին հայտնվել էր Եվրոպան:

Թուրքիայի դեմ պայքարում Վենետիկի Հանրապետության կրած պարտությունից հետո 1670-ական թթ.-ից Հաբսբուրգները սկսեցին գլխավորել հակաթուրքական զինակցությունը, որի մեջ մտնում էին Ավստրիան, Լեհաստանը, Վենետիկը, հետո նաև Ռուսաստանը: Եվ ահա հայ գործիչներն իրենց հույսերը կապեցին Հաբսբուրգների հետ [9, էջ 187]:

Այս անգամ ևս ծրագրերի հաջող ելքը տեսնելու մտայնությամբ եվրոպական դիվանագիտությունն իր հայացքն ուղղում է դեպի Թուրքիայի թիկունքը՝ դեպի շահական Իրան: Որոշվում է Իրանի հետ բանակցությունները վստահել այնպիսի մի մարդու, ով քաջատեղյակ էր թե՛ Իրանի, թե՛ Եվրոպայի ներքին կացությանն ու պահանջներին: Ժամանակակիցների համոզմամբ՝ լավագույն թեկնածուն դոմինիկյան կրոնավոր Ֆրանցիսկոս Պիսկոպն էր: Սակայն Արևելքում միայն հակաթուրքական դաշինք ստեղծելու ծրագրերը չէին, որ զբաղեցնում էին այս միսիոներներին և նրանց մյուս գործընկերներին: Նրանք երկար տարիներ հետամուտ էին հայերի մեջ կաթողիկ քարոզչություն ծավալելու գործին: XVII դ. երկրորդ կեսը հայ եկեղեցու պատմության այն շրջաններից է, երբ կաթողիկ միսիոներների գործունեությունը Հայաստանում շատ մեծ չափերի էր հասել՝ ունենալով խիստ իրատեսական հեռանկարներ: Հենց այս իրողության հետ է կապված նաև հայ եկեղեցու պատմության ուսումնասիրողների շրջանում մեծ հետաքրքրությունը և, միևնույն ժամանակ, սուր բանավեճերի առիթ առաջացրած Հայոց կաթողիկոս Հակոբ Զուղայեցու դավանաբանական «դարձի» խնդիրը: Վերջին փաստն ավելի է պարզաբանվում, երբ այն դիտարկվում է իր ժամանակի քաղաքական տրամադրությունների և առաջադրած պահանջների համատեքստում: Դժվար է պատկերացնել, որ մի ամբողջ ժողովրդի հոգևոր առաջնորդը, առանց լուրջ պատճառների և ակնկալիքների պատրաստ էր Հռոմի քահանայապետին նվիրաբերել իր եկեղեցու դարավոր անկախությունը: Ահա Ֆրանցիսկոս Պիսկոպի և Պետրոս Պետիկի գործունեության ուսումնասիրությունն է, որ

հնարավորություն է տալիս ավելի լավ պատկերացնել ժամանակի դեպքերը:

Դոմինիկյան կրոնավոր Ֆրանցիսկոս Պիսկոպը դեռ 1673 թ. Հռոմից ժամանել էր Իրան՝ կարգվելով որպես Նախիջևանի գավառի հայ-կաթոլիկ համայնքների և եպիսկոպոսարանի վերահսկիչ և պապական աթոռի «ընդհանրական վիքար» [9, էջ 187]: Նախիջևանում դեգերելուց հետո Պիսկոպը մեկնում է Երևան և հանդիպներ է ունենում Հակոբ Զուղայեցու հետ: 1675 թ. սեպտեմբերին Ֆրանցիսկոս Պիսկոպը Հաբսբուրգների և Սեֆյանների հակաօսմանյան բարեկամությունը գլուխ բերելու մեծ ցանկությամբ ստանձնում է Պապին և գերմանական կայսերն ուղղված շահի հավաստիացումները տեղ հասցնելու պարտավորությունը: 1676 թ. Պիսկոպը և Պետիկը Ռուսաստանի վրայով մեկնում են Արևմուտք, 1677 թ. լինում են արդեն Վիեննայում: Պահպանված վկայություններից իմացվում է, որ Պիսկոպն ու Պետիկը Լեոպոլդ I կայսեր հետ բանակցությունների ժամանակ կարևորել են Թուրքիայի դեմ ոչ միայն Իրանի, այլև Արևելքի մյուս ժողովուրդների, մասնավորապես հայերի ներուժն օգտագործելու հանգամանքը: Իրանական կողմի դիրքորոշումը Լեոպոլդ I հանձնելուց զատ՝ պատվիրակները նրան են հանձնում նաև Հակոբ Զուղայեցու ուղարկած թուղթը, որն արտահայտում էր Կաթողիկոսի ազատագրական բաղձանքները: Հայերի ազատագրմանը վերաբերող մնացած մանրամասները քննարկելու գործը Կաթողիկոսը վստահել էր Պետրոս Պետիկին [9, էջ 195], ով ազգությամբ հայ էր և Նախիջևանի ունիթորներից էր [7, էջ 336]: Հայոց կաթողիկոսը հայերին և Իրանում ապրող մյուս քրիստոնյաներին է վերապահում ազատագրության գործը: Ըստ էության, նորից հրապարակ է իջնում հայության շրջանում այդքան սիրելի «Դաշանց թուղթը» [3, էջ 65]՝ այս անգամ նոր դերաբաշխումով, որտեղ Կոստանդինոս Մեծի դերը բաժին էր հասել Ավստրիայի կայսր Լեոպոլդ I:

Հռոմի պապ Ալեքսանդր VII (1655-1667)՝ Հակոբ Զուղայեցուն գրած նամակից պարզվում է, որ Պապը նրան հավաստիացրել է, թե իրեն հնազանդվելու դեպքում ամեն ինչ կանի հայ ժողովրդի ազատագրության համար [1, էջ 24]: Նամակի բովանդակությունն այսպիսին է. «մեծ անձկությւն պատճառեց յիշատակութիւնը շատ վշտալից նեղութեանց որոնք այնքան ատեն է չարաչար կերպով կիսարստահարեն հայ ցեղը...զանոնք մեղմելու համար որեւէ միջոց դժար կ'երեւայ...մենք ոչ ալ կրնանք որեւէ ուրիշ օգնութիւն տալ, գրեթէ, բացի սրտագին աղոթքներէ առ Ամենաբարձրն ընծայուած հեճուկս ամենախոր գգացումէ ամենաբարեացակամ ողորմութեան: ...Սակայն այս կէտը պէտք է բոլորովին ամրացած ըլլայ Ձեր մտքին մեջ եւ միայն մտադրուի, սոր Դուք

պիտի ջանաք կառչիլ յարատեւօրէն այս Սուրբ Առաքելական գահին...Կղաւանիք Հռովմէական Եկեղեցւոյ պարտավոր հնազանդութիւն եւ հպատակութիւն» [12, էջ 6-8]:

Պետիկը, մասնակի բացահայտելով նաև հայ իշխանների տրամադրությունը, գրում է, որ «հայ իշխաններն ու պաշտոնատերերը» հույս ունեին բարեփոխել իրենց վիճակը՝ «մահմեդականների» դեմ «գաղտնի հարաբերությունների մեջ մտնելով» իրենց հարևան մյուս քրիստոնյա ժողովուրդների հետ [9, էջ 195-196]: Քրիստոնյա հարևանների մասին ակնարկը վերաբերում է վրացիներին:

Պետք է նշել, որ Պետրոս Պետիկը լավագույնս արդարացրեց Հակոբ Կաթողիկոսի վստահությունը. Պիսկոպի հետ միասին Լեոպոլդ I կայսեր մոտ ունեցած երկու ունկնդրության ժամանակ նա համառոտ զեկուցել է Կաթողիկոսի, հայ ժողովրդի տառապանքների և Ավստրիական տնից և հայության ունեցած ակնկալությունների մասին: Բացի այդ, իր հեղինակությամբ լույս է ընծայում Հաբսբուրգյան տան մեծարմանը նվիրված մի գիրք, որը, նրա կարծիքով, պիտի ջերմացներ Կայսեր սիրտը և նպաստեր, որպէսզի նա իր ձեռքն առներ Հայաստանի ազատագրության գործը [9, էջ 196]:

Լեոպոլդ I բացի, բանագնացները տեսակցություն են ունենում նաև Կայսեր մոր և կայսրուհու հետ: Ավստրիական բանակցությունների արդյունքների մասին ցայսօր ոչինչ հայտնի չէ: Մեծ հայագետ Ա.Հովհաննիսյանի դիտարկմամբ, սակայն, «բոլոր նշաններից դատելով՝ Վիեննայի արքունիքի համար այժմեական խնդիրը ոչ թե այն օգնությունն էր, որ սպասում էին անդրկովկասյան քրիստոնյաները արևելաեվրոպական կռաւիցիայից, այլ այն ապստամբությունը, որով անդրկովկասյան քրիստոնյաները կարող էին օգնած լինել արևելաեվրոպական կռաւիցիային՝ Վիեննային սպառնացող Թուրքիայի դեմ պաշտպանվելու համար...» [9, էջ 199]: Սակայն մեր կարծիքով ազատագրական այն հույսերն ու հարցադրումները, որ հայ գործիչները կապում էին այս կաթոլիկ քարոզիչների դիվանագիտական առաքելության հետ, մի փոքր անտրամաբանական էին: Ֆրանցիսկոս Պիսկոպի պատվիրակությունն առաջին հերթին Ավստրիայի և Սեֆյան Իրանի միջև համագործակցության հիմնական դրույթները ճշտելու նպատակ ուներ: Նման պայմաններում ինչքանով էր հիմնավորված ազատագրական շարժման գործիչների՝ պարսկական լուծը թողափելու ցանկությունը, դժվար է սպառնիչ պատասխան տալ: Պարզ է մի բան. Եվրոպան հիշյալ ժամանակաշրջանում չէր կարող հակապարսկական կողմնորոշում ունենալ, ավելին՝ ընթացք տալ նման մի ձեռնարկի այն ժամանակ, երբ թուրքական վտանգն անաբեկել էր ողջ մայրցամաքը: Ժամանակի եվրոպական ընկալումներում Իրանն ընկալվում էր այն

հիմնական դաշնակիցներից մեկը, որը կարող էր անհրաժեշտության դեպքում Թուրքիային հարվածել թիկունքից:

Կես ճանապարհին ավարտվեց ազատագրական շարժման այս մի դրվագը նույնպես, սակայն դրանից հետո ազատագրական ծրագրերը ընդհատակ չանցան և, որ ամենակարևորն է՝ առավել լայն աջակցություն ստացան հենց բուն Հայաստանում:

1699 թ. սպրիլի 29-ին Հռոմի Կղեմես XI պապին հղած հայ իշխանների և մելիքների մի նամակից պարզ է դառնում, որ 1670-ական թթ. վերջերին Կաթողիկոսի գլխավորությամբ Էջմիածնում գաղտնի խորհրդակցություն է հրավիրվում, որին մասնակցում են երկրի ամենաազդեցիկ վեց իշխաններն ու մելիքները և նույնքան հոգևորականներ: Էջմիածնի ժողովի մասին ահա թե ինչ են գրում նամակի հեղինակները. «Ժողովեցաք Սուրբ Էջմիածին, դատաստան նստաք հետ Յակոբ Կաթողիկոսին, որ գայ առ քոյ Սրբութեանդ վասն միաբանութեան ուղղափառ հաւատոյ հռոմայեցոց, եւ հնազանդիլ Ս.Աթոռիդ Պօղոսի եւ Պետրոսի, եւ պատմել առանձին գլխորհուրդս մեր, որ մենք ընտրեալ էաք զՊարոն Իսաայէլն մեր մեծատան որդի Հայաստանեաց ի տոհմէ Պռոռշ Իշխանի, եւ ինք չի կարաց գալ վասն անօրինաց, եւ պատճառ այլեւայլ լինելոյ աղագաւ. Եւ ընտրեաց փոխարէն զիւր որդին Իսաայէլ Օրին, եւ մենք Խապուլ արաք որ գայ հետ Յակոբ Կաթողիկոսին առ քոյ Սրբութեանդ...» [6, էջ 180]: Քանի որ խորհրդաժողովն անց էր կացվում գաղտնիության պայմաններում, այդ մասին վկայված տվյալները, կարելի է ասել, սահմանափակվում են այս նամակի շրջանակներում: Թերևս բացառություն կարելի է համարել ռուսական աղբյուրներից հայտնի այն միակ տեղեկությունը, համաձայն որի՝ ժողովը որոշում է Կաթողիկոսի գլխավորությամբ մի պատվիրակություն ուղարկել Եվրոպա, որի մեջ մտնում էին աշխարհիկ և հոգևոր ներկայացուցիչներից երեքական հոգի [9, էջ 207]: Սակայն դեպքերի հետագա ընթացքը ցույց է տալիս, որ ժողովականներին, այնուամենայնիվ, չէր հաջողվել պահպանել իրենց նախաձեռնության գաղտնիությունը: Աղբյուրները վկայում են, որ պարսկական իշխանությունները բացահայտել էին ժողովականների մտադրությունները: Զաքարիա Ագուլեցին վկայում է, որ Հայոց կաթողիկոսը «թվին **ռճիզ** (1677) յունիսի մէկ Յերևանիցն փախաւ, գնաց Վրացտուն» [4, էջ 128]: Թեև դեպքերի ժամանակակից պատմիչ Զաքարիա Քանաքեռցին հաղորդում է, որ Կաթողիկոսը իր բազում պարտատերերից ձանձրանալով է, որ «առանց գիտելոյ խանին՝ ելեալ գնաց ի Տփլիս քաղաք Վրաց, թերևս կարասցէ ժողովել զդրամս, զի օգնութիւն լիցի պարտուցն» [5, էջ 91], սակայն տարածաշրջանում տիրող իրադրության առավել հանգամանալի քննությունը ցույց է տալիս, որ միայն Էջմիածնի

գլխին կուտակված պարտքերը մարելու նպատակը չէ, որ Հայոց կաթողիկոսին հասցրել էր Վրաստան: Հարևան երկիր մտնելը ուներ քաղաքական առաքելություն:

Այդ շրջանում, երբ ակտիվացել էր ազատագրական պայքարը թե՛ Վրաստանում և թե՛ Հայաստանում, Հռոմի պապը և եվրոպական տերությունները չէին զլանում ակնկալվող օգնության մասին խոստումներ շռայլել պայմանով, որ վրացիներն ու հայերը նախօրոք կաթողիկոսություն ընդունեն [1, էջ 26]:

1676 թ. Արևելյան Վրաստանում ծայր առան մի շարք ապստամբական ելույթներ, որոնց նպատակն էր նախ միավորել Քարթլին ու Կախեթը, ապա ընդհանուր ճակատ կազմել Թուրքիայի գերիշխանության տակ գտնվող Արևմտյան Վրաստանի մարզերի հետ: Վրաստանում տիրող նման քաղաքական իրադրությունն էլ, ըստ երևույթին, Կաթողիկոսին հայ-վրացական համագործակցության հույսեր էր ներշնչել: Էջմիածնի խորհրդաժողովում վրացիների հետ կապեր հաստատելու որոշումը հիմնավորվում է Պֆալցի կուրֆյուրստի՝ 1698 թ. մայիսի 3-ին վրաց Գուրգին խանին ուղղած մի նամակով, ուր ասված է, որ Հակոբ կաթողիկոսի պատվիրակությունն ուղևորվել էր Եվրոպա՝ «իր՝ Գուրգին խանի, Հայոց պատրիարքների և Մեծ Հայաստանի իշխանների կողմից» [9, էջ 212]: Սրանից բացի, պահպանվել են Կաթողիկոսի և վրաց քաղաքական ու հոգևոր շրջանակների՝ առավել վաղ ժամանակներում ունեցած քաղաքական կապերի մասին այլ վկայություններ ևս [9, էջ 210-212]: Թե ինչքան են տնել Հակոբ Ջուղայեցու դեգերումները Վրաստանում, ժամանակակից երկու աղբյուրները տարբեր տվյալներ են հաղորդում: Ըստ Ջաքարիա Քանաքեռցու՝ Կաթողիկոսը «կացեալ անդէն աւուրս ինչ, և սակաւ ինչ վճարեաց ի պարտուցն: Եւ ապա ելեալ գնաց ի ծովեզերն. և նստեալ ի նաւ, և գնաց ի Բիւզանդիայ» [5, էջ 91]: Ա.Հովհաննիսյանն իրավացիորեն սխալ է համարում Ջաքարիա Սարկավագի այն տեղեկությունը, թե Ջուղայեցին միայն մի քանի օր է մնացել Վրաստանում, և վկայակոչելով Ջաքարիա Ագուլեցուն՝ իր կողմից առաջարկում է երկուս ու կես տարի ժամկետը [9, էջ 217]: Պահպանվել են Հակոբ Ջուղայեցու նամակները, որոնք մանրամասն ներկայացնում են Կաթողիկոսի ողիսականը: Պարզվում է, որ ի հեճուկս Երևանի խանի, նա անցնում է Դադիան՝ Սև ծովի վրայով Ղրիմ հասնելու համար: Սակայն այստեղ ծայր առած տեղական խոշոր ապստամբության պատճառով անհնարին է դառնում շարունակել ճանապարհը, և Կաթողիկոսը ստիպված վերադառնում է Ախալցխա, որպեսզի Տրապիզոնի վրայով շարունակի իր ճանապարհը: Օսմանյան իշխանությունները «վիրանկներու երկիրն երթալու» մեղադրանքով Մպերում նրան ձերբակալում են և պահում Կարին քաղաքում, որտեղից նա կարողանում

է դուրս գալ միայն կաշառքով և շարժվում դեպի Տիգրանակերտ (Ամիդ)՝ այնտեղից Սեբաստիա և Թոխաթ գնալու մտադրությամբ: Սակայն այստեղ նրա հետևից է հասնում սուլթանական պատվիրակը և ուղեկցում է նրան դեպի Կոստանդնուպոլիս [6, էջ 183-184]: Ա.Հովհաննիսյանը ծանոթ է այս նամակներին, բայց, ըստ էության, ոչ ամբողջովին. նրա աշխատության էջերում կարդում ենք. «Վերջերս հրապարակվեցին Հակոբի մի շարք նամակներ, որոնք պարզում են, որ նա գտնվում էր Կ.Պոլսում արդեն իսկ 1679 թ. հունվարին» [9, էջ 217]: Սակայն սա չի համապատասխանում իրականությանը. 1679 թ. հունվարին Կաթողիկոսը չէր կարող լինել Կ.Պոլսում: Զուղայեցու մի նամակից պարզ է դառնում, որ իր ուղևորության գոնե 15 ամիսը նա անց է կացրել Վրաստանից դուրս, որից ութը՝ Էրզրումում, յոթը՝ «աստ ու անդ» շրջելով՝ Ամիդից Կոստանդնուպոլիս հասնելու ճանապարհին [6, էջ 183-184]: Այսպիսով, ինչպես ցույց է տալիս մինչ այժմ հայտնի տվյալների համադրումը, երկուս ու կես տարի Զուղայեցին չէր կարող անցկացնել Վրաստանում.: Առնվազն 1678 թ. ամռան վերջին-աշնան սկզբին նա պետք է լքած լիներ Վրաստանը. և եթե ուշադիր կարդանք Զաքարիա Ագուլեցու համապատասխան տողերը, կտեսնենք, որ դրանք ամենին չեն հակասում այս դրույթին, որովհետև 1679 թ. դեկտեմբերի դրությամբ նա արձանագրում է ոչ թե Զուղայեցու՝ երկու տարի Վրաստանում լինելը, այլ «*այս ք ստ է*, որ Էջմիածնայ Սեֆիդուլի խանի ձեռացն *փախաւ, գնաց* Վրացտուն» [4, էջ 145]:

Հակոբ Զուղայեցու՝ դաշնակցային համագործակցությանը միտված քայլերը միայն Վրաստանով չէին սահմանափակվում: Հրատարակված վավերաթղթերը վկայում են, որ Կաթողիկոսը լիազորված էր Հռոմի պապի հետ բանակցել ոչ միայն Էջմիածնի, այլև Գանձասարի կաթողիկոսության անունից: Այս փաստը գալիս է ապացուցելու այն հանգամանքը, որ իր փախուստի ճանապարհին Հակոբ կաթողիկոսը հանդիպել է Ադվանից կաթողիկոսներին [9, էջ 209-210]: Հայոց կաթողիկոսը ժամանակին կապեր հաստատելու փորձեր էր արել նաև ռուսական արքունիքի հետ: Պահպանվել է նրա ստորագրությամբ մի նամակ՝ ուղղված Ռուսաց ցարին, որտեղ Կաթողիկոսը ներկայացնելով արևելահայերի ծանր կացությունը՝ խնդրում է «զի բարեհաճէ օգնել մեզ, խեղճութիւնից ճնշուածներիս, և երբ Նորին ամենագօր Մեծութիւնը պարսիկների մօտ դեսպաններ ուղարկելու լինի մի քանի խօսք (ասել) ի պաշտպանութիւն մեր ստացուածքի այլ և ... իւր թագաւորական դիւանագէտներին հրամայէ ազդել: Ռուս իշխանութիւնը մեծ նշանակութիւն ունի պարսիկների աչքում և գուցէ առաջիկայում հաւակնութիւն չունենան տանջել նրանց, որ ի Քրիստոս Աստուածն ունեցած ընդհանուր հաւատի շնորհիւ, կարող կը լինեն Ձեզ ուղղել իրանց

հայեացքը» [10, էջ 59-60]: Ռուսաստանի հետ ազատագրական հույսեր կապելու մասին, սակայն, դեռ վաղ է խոսելը, և դժվար թե Հակոբ Ջուղայեցու ժամանակ հայերը լուրջ ակնկալիքներ ունենային ռուսական արքունիքից:

Վերջապես երկար տառապանքներից հետո Կաթողիկոսը կարողանում է հասնել Կոստանդնուպոլիս: Աղբյուրները միանշանակ տեղեկություններ չեն հաղորդում Վեհափառի ժամանման ստույգ թվականի մասին, սակայն ուսումնասիրողների մեծամասնության տվյալների համաձայն՝ նա մայրաքաղաք էր հասել 1679 թ. աշնան վերջին-ձմռան սկզբին և այնտեղ մնացել ամբողջ ութ ամիս [6, էջ 184]: Կ.Պոլսում Կաթողիկոսին հեշտ օրեր չէին սպասվում: Նա քաջ գիտակցում էր, որ առանց արևմտահայության հավանության իր ձեռնարկումը հաջողություն չէր ունենա, ուստի խնդիր ուներ համաձայնություն կայացնել հայության այս հատվածի վերնախավի հետ նույնպես: Այդ նպատակով Կաթողիկոսը հատուկ պատմիրակ է ուղարկում իր երբեմնի լուրջ ախոյան Եղիազար հակաթոռ կաթողիկոսի [2, էջ 244] մոտ՝ ասելով. «Միբեցեալդ իմ ի Քրիստոս, պատուական եղբայր, հայեաց եւ աղեխորով լեր ի վերայ թշուառութեան մերայնոց, որք կան ի թագաւորական Քաղաքաիւ. զի եւ դու մասամբ իւիք եղեր պատճառ ցաւոցս այսոցիկ. ե՛կ այսր, եւ խորհուրդ արարեալ գտցուք եւս հնարից յօգուտ Ազգին» [2, էջ 190]: Եղիազարը պատասխանում է, որ մոտալուտ են Մեծ Պահքի օրերը և Ջատիկի տոնը, այդ պատճառով չի խոստանում շուտափույթ հասնել Կ.Պոլիս: Դժվար է ասել՝ իսկապես Եղիազար Այնթափցին մտադիր էր հետևել Կաթողիկոսի առաջարկին, թե սա ընդամենը քաղաքավարի մեթոմ էր, սակայն ակներև է, որ Կաթողիկոսին երկար ժամանակ չէր հաջողվում հաղթահարել եղած խոչընդոտներն ու շարունակել իր ճանապարհը, ուստի 1679 թ. բանակցությունները նախապատրաստելու հանձնարարություն էր տվել Հռոմում գտնվող Նախիջևանի առաջնորդ Առաքել Բոբիկ վարդապետին [9, էջ 219]: Կաթողիկոսի ժամանումն ըստ արժանվույն պատվելու համար պապական արքունիք նամակներ էին հղում նաև Կ.Պոլսում գտնվող կաթոլիկ միսիոներները՝ Գասպար Գասպարին, Ֆրանչեսկո Ջիլին [7, էջ 338] «Իրեն (կաթողիկոսին) կը հնազանդին հայերը Լեհաստանի, Մոլտաւիոյ, Յունաստանի, Թրակիոյ, Իտալիոյ, ամբողջ Եւրոպայի, Վրաստանի, Մենկրեկիոյ, Փոքր-Ասիոյ, Մեծ ու Փոքր Հայաստանի՝ մեծ մասամբ, գրեթէ ամբողջ Պարսկաստանի եւ հուսկ Արեւելեան Հնդկաստանի... Յարմար պիտի ըլլար որ Ս.Աթոռը Հայ Պատրիարքն ընդունէր Քահանայապետական Մատրան մէջ, վերջին կարդինալէն անմիջապէս յետոյ, կամ աւելի ցայտուն կացուցանելու համար միութիւնը՝ աչքառու տեղ մը պատրաստել տար անոր եւ իր

Եպիսկոպոսներուն» [6, էջ 188]: Առհասարակ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի այս ճանապարհորդությունը մեծ հետաքրքրություն էր հարուցել ոչ միայն Արևելքում, այլև Իտալիայում: Մի օտարագրի հեղինակ, Ռիկո անունով հայոց եկեղեցուն նվիրված իր աշխատության մեջ գրում է. «1678 թ., երբ ես Զմյուռնիայից Անգլիա գնալու համար բռնեցի Հռոմի և Իտալիայի ճանապարհը, շուտով էր տարածված ամբողջ Եկեղեցական Պատմության մեջ, թե Հայոց առաջին պատրիարքը, իր մի քանի միտրոպոլիտների ուղեկցությամբ, շուտով գնալու է Հռոմ՝ պապին հնազանդության համար: Այնուհետև ես մի քանի ամիս մնացի Իտալիայում, բայց այնտեղ այդ պատգամավորության մոտենալու մասին ոչ մի լուր չստացվեց, ուստի այն ժամանակից ես եկել եմ այն եզրակացության, որ Հայոց պատրիարքը նույնքան հեռու էր մի որևէ օտար եկեղեցուն հպատակվելու դիտավորությունից, որքան Հայաստանը հեռու է հռոմեական կրոնի աթոռից» [7, էջ 339]:

Բայց Կաթողիկոսին վիճակված չէր ավարտին հասցնել իր առաքելությունը. 1680 թ. օգոստոսի 1-ին [11, էջ 86-91] 82-ամյա ծերունագարդ Կաթողիկոսի մահը վերջ դրեց բոլոր ծրագրերին, և կես ճանապարհին մնաց ազատագրական շարժման այս դրվագը ևս:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աղայան Օ., Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի պատմությունից, Երևան, 1976:
2. Եղիազարի արևմտահայ ինքնուրույն կաթողիկոսության պատմությունն սկսվում է 1663 թ., բայց այդ թվականին նա արդեն հասարակական արդյունավոր անցյալ ուներ: Նա Հովհաննես Շնքուշեցու աշակերտն էր և իր արժանավորության համար 1647 թ. Արդնիի Բարձրահայաց Ս.Աստվածածնի վանքի առաջնորդությանն էր կոչվել. իսկ 1651թ. Կ.Պոլիս գալով այնքան էր համբավ հանել, որ, մեկուկես տարի պատրիարքությունը վարելով ընդհանուր համակրանքի էր արժանացել (Անապան. Հ., XVII դարի ազատագրական շարժումներն Արևմտյան Հայաստանում, Ե., 1961):
3. «Դաշանց թուղթ» խորագիրը կրող մեզ հասած աղբյուրն ըստ իր բովանդակության վերաբերում է հռոմեական կայսր Կոստանդին Մեծի և Հայոց արքա Տրդատ III –ի միջև Հռոմում կնքված պայմանագրին: Աղբյուրում խոսվում է Տրդատ արքայի և Գրիգոր Լուսավորչի բազմամարդ թափերով Հռոմ ժամանելու, Կայսեր և Հռոմի պապ Սեդեկստորոսի կողմից նրանց ցուցաբերած

արտակարգ ընդունելության, շնորհված նվերների և բազում այլ հարցերի մասին: «Դաշանց թուղթն» առաջին անգամ հրատարակվել է Վենետիկում 1683 թ. Հովհաննես Հոլովի իտալերեն թարգմանությամբ հանդերձ: Այդ հրատարակությունը հետազոտողներին հայտնի դարձավ սուկ 1961 թ., երբ հայտնաբերվեց Հ.Անապանի կողմից Մածտոցի անվան Մատենադարանի №2272 ժողովածուի կազմի մեջ: Այն վերնագրված է «Թուղթ սիրոյ և միաբանութեան մեծի կիսյսերն Կոստանդինոսի և սրբոյն Սեդեատրոսի վեհագունի փափի և Տրդատայ Հայոց արքայի և սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչին: Շարագրեցաւ յամի Տետոն երեք հարիւր և տասն և վեց. Տպագրեաւ ի թուի Փրկչին 1683, ի Վենետիկ քաղաքի»: **Բարթիկյան Հ.**, «Դաշանց թուղթ». Կազմը, ստեղծման ժամանակը, հեղինակն ու նպատակը, Պատմա-բանասիրական հանդես, Ե., 2004, № 2:

4. **Զաքարիա Ագուլեցի**, Որագրութիւն, Յերեան, 1938:
5. **Զաքարեայ Սարկաւազ**, Պատմագրութիւն, Էջմիածին, 1870:
6. **Թերզեան Մ.**, Յակոբ Դ. Զուղայեցի, Պէյրութ, 1956:
7. **Լեռ**, Հայոց պատմություն, Ե., 1969, հ. Գ:
8. Պետրոս Պետիկի նախնիքը, ըստ իր գրքի, ծագում են Անիի հայ ազնվական մի ընտանիքից, որը հավակնում է սերված լինելու հին հայ թագավորական տոհմից՝ Արշակունիներից: Հալեայի միսիոներները ուղարկում են Պետիկին Հռոմ, ուր նա մտնում է Ուրբանոս պապի հիմնած Պրոպագանդի դպրոցը: 1669 թ. նա սակարտում է այդ դպրոցը և մեկնում Իրան, ուղեկցելով Նախիջևանի արքեպիսկոպոս Մատթեոս Հովհաննիսեցուն, երբ վերջինս, Կղեմես IX պապից լիազորված և Լյուդովիկոս XIV-ի Թոսկանայի մեծ դքսի և վենետիկյան սենատի հատուկ հանձնարարականներով հղվում էր Սպահան՝ Նախիջևանի կաթոլիկների օգտին արտոնություններ հայցելու (**Հովհաննիսյան Ա.**, Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, գիրք երկրորդ) :
9. **Հովհաննիսյան Ա.**, Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, գիրք երկրորդ, Ե, 1959:
10. **Հովհաննիսյան Ա.**, Պատմագիտական ուսումնասիրություններ, Ս. Էջմիածին, 2001:
11. **Ութուջյան Ա. Ա.**, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Հակոբ Դ Զուղայեցու մահվան առեղծվածի շուրջ, «Էջմիածին», 2013թ.:
12. **Քիւրտեան Յ.**, Յակոբ Կաթողիկոս Զուղայեցի, Անթիլիաս, 1965:

РЕЗЮМЕ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АКОПА ДЖУГАЕЦИ
A.S. ВИРАБЯН

В 60-80 гг. XVII века благодаря Армянской Апостольской Церкви борьба за освобождение Армении получила новый размах. В этих нестабильных условиях всю ответственность за освобождение Армении взял в свои руки католикос всех армян Акоп Джугаеци. В 1677 году под руководством католикоса в Эчмиадзине был созван тайный совет, в котором приняли участие самые влиятельные князья, мелики и духовные лица. Совет принял решение послать делегацию под предводительством католикоса в Европу. Однако эта попытка не обвенчалась успехом и программа освобождения Армении не была осуществлена.

SUMMARY
THE ACTIVITY OF HAKOP DJUGHAYETSI
A.S. VIRABYAN

In the 60-80-s the XVII century Armenian Struggle for liberation renewed due to the Armenian Apostolic Church. In these unsteady conditions Catholikos of All Armenians Hakop Djughayetsi took in his hands the cup of Armenian liberation. It was just in Armenia where liberation programs gained a wide support. In 1677 a secret council was held in Echmiadsin, that was led by Catholikos, and the most influential knights, meliks and clergymen participated in it. The Council made a decision to the send a deligation to Europe under the leadership of Catholikos. However this undertaking failed and the program of Armenian liberation was'nt put in action after all.